

Magyar törzsnevek a baskíroknál

I

1. A baskír—magyar kapcsolat kérdése a legutóbbi időben — mondjuk 1950 óta — is élénken foglalkoztatja a kutatókat.¹

Kiemelek két fontos, általánosabb jellegű új munkát. Az egyik HEINRICH DÖRRIE göttingai professzornak „Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen: Die Missionsreisen des fr. Julianus O. P. ins Uralgebiet (1234/5) und nach Russland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren”^{1a} című kiadványa, a másik GYÖRFFY GYÖRGYnek „Napkelet felfedezése — Julianus, Piano Carpini és Rúbruk útjelentései”^{1b} című műve. DÖRRIE a szövegeket közli, GYÖRFFY fordítást ad, de mindkettő állást foglal a tudósítások minden lényeges kérdésében.

2. MOLNÁR ERIK buzgó híve annak a tételnek, hogy a magyarok az időszámításunk utáni első évezred folyamán teljes egészükben Baskíriában laktak.² Ezt a tételt ő történeti, nyelvtudományi, néprajzi, régészeti és antropológiai eszközökkel nagyon részletesen bizonyítja.

3. Más véleményen van MOÓR ELEMÉR, ki a következőképpen nyilatkozik: „... Annyi mindenesetre bizonyos, hogy legalábbis egy magyar népcsoport — a besenyők előnyomulása (889) következtében a magyar törzsszövetségtől elszakítva — a Volgához szorult és ennek a csoportnak az utódait lelte meg Julián barát a 13. században.” MOÓR ELEMÉR tulajdonképpen azt gondolja, hogy ezek a volgai magyarok Konstantin császár *σβαρτοι ασφαλοι*-jával azonosak.³

4. A két főforrásnak, Riccardus jelentésének és Julián levelének új, kritikai beállítását találjuk SINOR DÉNES dolgozataiban.⁴ SINOR úgy gondolja,

¹ Egy évvel előbb, 1949-ben jelent meg PELLJOTnak Notes sur l'histoire de la Horde d'Or (Paris) c. műve. Eredményeinek minket érdeklő része fel van dolgozva PERÉNYI JÓZSEFnek és LIGETI LAJOSnak alább ismertetett értekezéseiben. A régi irodalom fontosabb részét l. a következő helyeken: ГОМБОЦ: НУК XLVI, 31; НЕМЕТИ, НМКial. 299—315; СЕРЕБРЕННИКОВ, К вопросу о связи башк. яз. с венг.; ГАРИФОВ—КУЗНЕВ: Арх. и этн. Башкирии I, 338.

^{1a} Nachrichten d. Akad. d. Wiss. Gött. I. Kl. Jahrg. 1956, Nr. 6.

^{1b} Budapest (Gondolat Kiadó), 1965.

² A magyar nép őstörténete², Budapest 1954. 116. l. — Эрик Мольнар, Проблемы этногенеза и древней истории венгерского народа: Studia Historica 13. Budapest 1955.

³ Acta Ethn. II, 1951, 124. l.

⁴ Un voyageur du treizième siècle: le Dominicain Julien de Hongrie: BSOAS, 1952, XIV/3, 589—602. l. — The Outlines of Hungarian Prehistory: Cahiers d'histoire mondiale. Journal of World History, IV (1958), 513—540. l. Neuchâtel. Vö. még JA 1943—1945, 439. l. (rövid jelentés SINOR DÉNESnek egy idevonatkozó előadásáról) és Autour d'une migration de peuples au Ve siècle, JA 1946—1947, kny. 64—66.

hogy Julián csak egy utat tett és ezt írta le a levelében, — Riccardus jelentése tulajdonképpen csak irodalmi mű. Fő bizonyítéka Julián levelének az a helye, ahol arról beszél, hogy a tatárok — a pogány magyarok elbeszélése szerint — Magna Hungariát tizennégy évig ostromolták és a tizenötödik évben elfoglalták.⁵ Hogyan beszélhetett volna Julián ilyen körülmények között a magyarokkal zavaró körülmények nélkül? — ahogyan ezt Julián leírta. Az Outlines-ben a baskír—magyar kérdést SINOR DÉNES beállítja a magyar őstörténet összefüggéseibe és számos kérdést új megvilágításba helyez. SINOR szerint (534. l.) Julián felfedezése a magyar őstörténet kutatásában megbecsülhetetlen értékű.

5. 1961-ben RÄSÄNEN professzor foglalkozott a kérdéssel „Gibt es im Baschkirischen etwas Ugrisches?“ című cikkében.⁶ A baskír—magyar kérdés történetének rövid áttekintése után RÄSÄNEN a baskír nyelvnek a török nyelvek között elfoglalt helyzetét tárgyalja. Először is hangsúlyozza, hogy a baskírok nem őslakói mai hazájuknak. A volgai tatárok csak a 13. század közepén, Batuval jönnek Kazán környékére, és a baskírok első említésével csak 922-ben, Ibn Fa dlánnál találkozunk. Finnugor elem a baskír nyelvben csak jelentéktelen mennyiségben van. A szókincs és a vokalizmus ugyanolyan, mint a kazániban. RÄSÄNEN azután bizonyos közös hangtani fejlődésekről beszél, melyeknek történeti jelentőséget tulajdonít. Például: a törökben az első szótagbeli *a* hangnak hajlama van a labializálódásra: „Talán a magyar rövid labiális *a* hang dunai bolgár befolyással magyarázandó.” A baskírnak a konzonantizmusa — a vokalizmussal ellentétben — sajtászerű. Vegyük RÄSÄNEN bizonyító anyagából mindjárt az első esetet: „A finnugor nyelvekből tudjuk, hogy a magyar szókezdő, nem palatalizált *s* hang $z > h > \emptyset$ -vá fejlődött: a baskírban a *h* középfoknál megállott. De ugyanez a jelenség ($*s > h$) megvan az északi mongol burjátban és az északi tunguz lamutban. A jakutban a fejlődés addig ment, mint a magyarban, tehát a hang eltűnésig. Vajon azt jelenti-e ez, hogy a magyarok az Urálon túli vándorlásaikkal kapcsolatban kerültek az északi Kaukázusba?” Hasonló jelenségek leírásával jellemzi RÄSÄNEN a baskír nyelvet. Az eredmény a következő: „Nyelvtudományi alapon a feltett közeli magyar—baskír rokonság kérdésében nagyon óvatosan kezelendő, ha nem egyenesen negatív következtetésekhez jutottunk. Minden arra mutat, hogy ezek a népek még csak nem is voltak hosszabb ideig tartó szomszédságban.”

6. RÄSÄNEN cikkére B. A. SZEREBRENNYIKOV tett észrevételeket.⁷ SZEREBRENNYIKOV szintén áttekinti a kutatás történetét s jó kritikai megjegyzéseket tesz. Fontos, kevésbé ismert orosz munkákat részletesen ismertet. RÄSÄNEN fejtegetéseit SZEREBRENNYIKOV a részletekben helyesbíti, illetőleg szélesebb alapokra helyezi, s a következő eredményekre jut. 1. A tárgyalt változások a magyarok és kámai bolgárok érintkezése előtt történtek, mert a magyar nyelv bolgár jövevényszavaiban nem láthatók (pl. magyar *szakál*, csuvas *suxal*, tat. *sakal*). Kivétel a $\check{c} > \check{s}$ változás: magy. *sereg*, óujg *čerig*. 2. A baskírok jóval később jöttek az Urál környékére, mint a kámai bolgárok és a csuvasok a Volgához. Ezért a magyarok és baskírok közvetlen szomszédsága nagyon kétséges. A magyar népnek a főtömege már elhagyta az Urál-

⁵ Ed. DÖRRIE, 172. l.

⁶ Acta Or. Hung. XII, 73.

⁷ К вопросу о связи башкирского языка с венгерским. Уфа 1963. Актуальные проблемы башкироведения. — Башкирский филиал Академии Наук СССР, Институт истории, языка и литературы. 8°, 23 l.

vidéket, mikor a baskírok itt megjelentek. 3. Nincs azonban kizárva, hogy magyar néptörödékek a magyarság zömének nyugatra vonulása után itt maradtak. Ezek a magyar maradványok előidézhettek bizonyos hangtani változásokat,⁸ bár ezek a hangtörvények a magyaroknak a kámai bolgárokkal való érintkezése idejében nem voltak érvényben. 4. Lehetséges, hogy a magyarok már a kámai bolgárokkal való érintkezés előtt érintkeztek a baskírokkal, az Urál hegység ázsiai oldalán vagy egyenesen a déli Urálban.

7. Egy újabb teóriát bizonyít PERÉNYI JÓZSEF.⁹ Ez a teória BROMBERGTől származik,¹⁰ és arról szól, hogy Magna Hungaria a Volga jobb partján volt. PERÉNYI JÓZSEF először analizálja Plano Carpini, Benedictus Polonus és Rubruk tudósításait és arra az eredményre jut, hogy nem hibátlan források és nem tekinthetők a magyar—baskír azonosság és Magna Hungaria fekvésének kérdésében döntőnek.¹¹

Azután a magyar név kérdését tárgyalja PERÉNYI, amely a *Mongolok Titkos Történetében* (=MTT) szerepel. Nem lehet benne kételkedni — mondja PERÉNYI a 488. lapon — hogy az említett forrás szerint élt egy ilyen nevű nép a Volga mellett. De a magyarokat és baskírokat a MTT megkülönbözteti egymástól. PERÉNYI érinti azt a problémát is, amely a *Kerel* névvel kapcsolatban felmerült; ez a név ugyanabban a forrásban a magyarság neve és a magyar *király* szóból származik. A név a MTT-ben az 1222 körüli eseményekkel kapcsolatban fordul elő, holott csak 1240 körül keletkezett (PELLIOT). PERÉNYI felteszi, hogy a MTT szövege egy 1240 utáni átdolgozáson alapszik. PERÉNYINEK az a véleménye, hogy Plano Carpini és Rubruk Karakorumban a mongoloktól aligha kaphattak értesítéseket a magyarok és baskírok azonosságára vonatkozólag.

Másképp viszonylanak az említett utazók Džuvainihoz és Rašidaddinhoz. Džuvaini nem használja a magyar nevet, *keler*-nek nevezi a volgai magyarokat is, a dunai magyarokat is. Rašidaddin használja a magyar nevet és pedig a volgai magyarok jelölésére; a dunai magyarokat *keler*-nek nevezi (az egykorú mohamedán források alapján ő is — mint Džuvaini — ide vonja a baskírokat is.) *Keler*-rel a magyarok mindkét országát jelzi s ebben a MTT hatása érzik. Lehetséges tehát, hogy Carpini és Rubruk Karakorumban mohamedán tudósokkal találkozottak, akik ismerték a baskír—magyar azonosságnak az arab irodalomban régóta szereplő tételét. Világos tehát, hogy Magna Hungaria helyének meghatározásában csak Riccardus jelentése, Julián levele és az orosz évkönyvek szolgálhatnak alapul.

Következik Julián útjának és visszautazásának részletes elemzése. Az odautazásnál PERÉNYI elveti a Saksin melletti volgai átkelés gondolatát. Hangsúlyozza annak a helynek a fontosságát, ahol Julián, illetőleg Riccardus arról beszél, hogy Bolgária lakói pogányok. PERÉNYI hivatkozik A. P. KOVALEVSKIJ kutatásaira, amelyek szerint a bolgár birodalomban a Volga jobb partján pogányok, a bal partján mohamedánok éltek. A „*iuxta magnum flumen Ethyl*” kifejezés kizárja azt, hogy Julián a Volga folyón átkelt. Visszafelé Julián nem a Volgán utazott („*transivit in fluvio regnum Mordvanorum*”),

⁸ 23. l.: «По-видимому, эти остатки венгров, смешиваясь с башкирами и усваивая их язык, в известной мере повлияли на фонетику башкирского языка и явились причиной появления некоторых общих черт, которые наблюдаются в развитии некоторых согласных в венгерском и башкирском языках.»

⁹ (A) Magna Hungaria kérdéséhez. MNy IV (1959), 385—391, 488—499.

¹⁰ Anz. FUF XXVI, 60—73.

¹¹ Vö. LIGETI: MNy LX, 399, j.

hanem a Moksán, amely (a Volga jobb partján) Magna Hungariától nem volt messze. Az eredmény: Julián sohasem kelt át a Volgán és a pogány magyarokkal a Volga nyugati partján találkozott.

8. Baskíriai tudósok is foglalkoznak a mi kérdéseinkkel. S. I. RUDENKO, aki már régebben írt egy terjedelmes monográfiát a baskírokról,¹² újabb munkájában¹³ nem érinti a baskír–magyar problémát. De a fiatal nemzedék jól ismeri és kritikailag, behatóan foglalkozik vele. Abban a nagy gyűjtelées munkában, amely a baskír föld archeológiájáról és etnográfijáról 1962-ben jelent meg,¹⁴ T. M. GARİPOV és R. G. KUZEEV¹⁵ terjedelmes értekezést írt a kérdésről. Elmondják, hogy magyar néptörödékek olvadtak be azokba az ótörök törzsekbe, amelyek legkésőbb az első évezred első felének a végén a szóban forgó területen megtelepedtek. A folyamat igen lassan történt, mert a 13. század első felében még voltak itt (за Волге) emberek, akik magyarul beszéltek (Julián: 1235–1237 és 1237–1238; 337. l.: Julián nem említi a baskírokat, mert nem került el hozzájuk). — A szerzők kritikai áttekintését adják a baskírok eredete kérdéseinek. Feltűnik fejtegetéseiknek következő helye: „... б е з пло д н ы е п о и с к и «п р а р о д и н ы» б а ш к и р (ч а щ е в с е г о в З а у р а л ь е и П р и и р т ы ш ь е”. Hangsúlyozzák a kipszak elemek fontosságát. PERÉNYI JÓZSEFnek fent ismertetett fejtegetéseit veszik alapul, melyeket részletesen ismertetnek. — Következik az antropológiai kutatások megbeszélése (RUDENKO, LIPTÁK), és azután a nyelvtudomány eredményei. Itt mindjárt a bevezető sorokban említik a szerzők a következő magyar törzsnéveket: Jenő,¹⁶ Gyarmat,¹⁷ Bulár,¹⁸ Tazlar,¹⁹ Ungar,²⁰ amelyek a baskírban is megvannak. — A 342. lapon következik a szovjet régészek bizonyos munkahipotéziseinek ismertetése, amelyek szerint a korai tastik-korban a hakasz–minuszinszki medencének a területén alakult ki az ugor etnikai csoport. „Ennek a közösségnek a kialakulása a harmadik évszázad végén kezdődik i. e. „если не считать прямых предков (угров) — татарских динлинов (VIII—III вв. до н. э.), говоривших на угорском языке.” (342a l.). Az i. u. első évszázad közepe körül az ugor törzsek az északi Altajba vonulnak s azután tovább a középső és később az alsó Obhoz... — stb., stb.: csupa olyan feltevés, amelyek nekünk ismeretlenek és idegenszerűek.

9. RÁSONYI LÁSZLÓ folytatja azoknak a régi magyar tudósoknak a munkáját, akik Baskíriában magyar földrajzi neveket kerestek.²¹ Megállapítja, hogy a magyarban régen volt egy szó: *kondor* 'hód' és volt *kondoros* alak is

¹² Башкиры. Опыт этнологической монографии. Физический тип башкир. Зап. Русск. Геогр. Общ. т. 43, вып. 1. 1916. — Башкиры. Опыт этнологической монографии. Быт башкир. Уо. вып. 2. 1925.

¹³ Башкиры. Историко-этнографические очерки. АН СССР, Башкирский Филиал, Институт Ист., Яз. и Лит. 1955.

¹⁴ Археология и этнография Башкирии I. Уфа 1962. АН СССР, Башк. Филиал, Институт Ист. Яз. и Лит.

¹⁵ «Башкиро-мадьярская» проблема. 336–343. l.

¹⁶ Ómagyar törzsnév. L. lent, 44. l.

¹⁷ Уа., l. lent, 44. l.

¹⁸ Ez nem törzsnév és a története külön lapra tartozik.

¹⁹ Árpád-kori.

²⁰ L. *Bulár* és lent, 49. l.; az *ungar* névnek a baskír *Ungar* törzsnévvel való egyeztetése nemigen lehetséges, a második szótag magánhangzója miatt. — A német *Ungar* alak speciális német forma, amely *ongur*-ra megy vissza.

²¹ Başkurt ve Macar yurtlarında ki ortak coğrafi adlar üzerine. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963'ten ayırbasım. Ankara 1964.

'hódas' jelentéssel, s ezek a szavak gyakoriak földrajzi nevekben. A nevet megtaláljuk a baskíroknál is, ott is van *Kundurúš* víznév. — A baskírok földjén egy patakot úgy hívnak, hogy *Bekaš*, — a magyarban vannak víznevek, amelyek a *békás* szót tartalmazzák. És így tovább.

10. Az eddig ismertetett irodalomban felvetett kérdések jó részét érinti LIGETI LAJOSnak egy nemrég megjelent cikke, amely a mongolkori forrásoknak a magyar nép megjelölésére használt mongol, illetőleg mongolkori neveit²² részletes vizsgálathoz veti alá és közvetve vagy közvetlenül számos idevonatkozó kérdést érint. LIGETI LAJOS megmagyarázza a sajtóságos *madžarat* alakot a MTT-ben (íráshibán alapszik); úgy gondolja, hogy a *madžar* kun közvetítéssel került a mongolba, részletesen beszél a név első szótagjának vokalizmusáról és utal azokra a nehézségekre, amelyek az arab *madžyar* alak magyarázatával kapcsolatban felmerülnek. A *madžar* név — fejtegeti LIGETI — a mongoloknál jelenti a dunai magyarokat is és a volgai magyarokat is, s gyakran előforduló tulajdonnév. — A *madžar* után a *bašyird* név tárgyalása következik. (A MTT-ben *badžigit*.) A források egy jelentős része (Džuvaini, Rašidaddin) ezzel a névvel — amint látszik — a dunai magyarokat jelöli. Ki kell emelni, hogy a név perzsa és latin forrásokban, amelyek egymástól függetlenek, a dunai magyarokat is jelöli és a volgai magyarokat is. Kiemeli LIGETI, hogy a *badžyir* és *bašyird* név a magyarban ismeretlen. — A magyarok harmadik neve a mongoloknál *kerel*. (Mint mondtuk: < *király*, illetőleg *kerály* > kun *kerel*.) LIGETI tárgyalja a különféle formákat: *rarał* (MTT), *kerel* (MTT, Gűjük levele, Rašidaddin), *kelar* (Džuvaini, Rašidaddin), *k'ie-lien* = *keler* („Jüan-š'i") és azzal zárja értekezését, hogy a *madžar* és *badžyir* régi nevek (IX—X. század), a *kerel* ellenben csak a mongol korban keletkezett.

11. A baskír—magyar rokonság teóriáját újítja fel, mindenestre erős fenntartással, DÉCSY GYULA.²³ Érdekes, és az én gondolataimat erősen érintő eredményeit néhány idézettel szemléltetem. A 150. lapon ezt írja: „Ismeretes, hogy a baskírok időszámításunk hetedik századától török népekkel éltek együtt. A hetedik századtól 1236-ig, legalábbis egy részük, a volgai bolgár birodalom egy részét alkotta. 1236 után az Arany Horda uralma alá kerültek; ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy elárasztották őket a tatár elemek . . . Elterjedt feltevés, hogy a baskírok nyelvcsere útján jutottak mai török nyelvükhöz. Ez a nyelvcsere állítólag aránylag későn, valószínűleg csak a 14—15. században következett el. A baskírok eredeti nyelve, az ún. proto-baskír — úgy gondolják — az ősmagyar nyelv egy alakja volt.”

„Hogy a baskírok a 14—15. századig az ősmagyar nyelvnek — talán önállóan tovább fejlődött — alakját beszélték, azt a következő körülmények támogatják: A magyar őstörténeti kutatásban szerepel az a nyilvánvalóan jól megalapozott tétel, hogy a magyarok utódai az ugor nyelvközösség felbomlása után sokáig (körülbelül i. e. 1500-tól i. u. 450-ig) a mai „Baskíria” területén és a déli és nyugati határos területeken éltek. 600 körül a mai magyarok utódai kivándoroltak erről a területről, délre vagy nyugatra; de a magyarság egy része ott maradt a mai Baskíria területén... És ami Juliánt illeti, ő Baskíriában — amint mondja — egy pogány népet talált, amellyel magyar anyanyelvén beszélni tudott. Nyilvánvalóan baskírok voltak azok, akikkel beszélt,

²² A magyar nép mongolkori nevei (*magyar*, *baskír*, *király*). MNY LX (1964), 385—404.

²³ Einführung in die Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Wiesbaden 1965, 149. l.: Die Frage des Proto-Baschkirischen.

akik még az ő eredeti (protobaskír, „ősmagyar“) nyelvükön beszéltek.” Azután megemlíti DÉCSY a mohamedánok tudósításait, továbbá a baskírok két magyar eredetű törzsnevét (Jenő, Gyarmat). „A baskír névanyag rendszeres tanulmányozásától ebben a tekintetben még érdekes eredményeket várhatunk” írja a 151. lapon. Azután ennek a felfogásnak a nehézségeiről beszél, majd RÄSÄNEN fent ismertetett értekezéséről s megjegyzi azt is, hogy a baskírok nem egységes eredetűek.

II

12. Az idetartozó kérdések között igen fontos: mi a jelentősége annak, hogy két baskír törzsnév egyezik két magyar törzsnévvel, — a *Jenő* törzsnév (így fordul elő nagyon sok magyar helynévben), amely az ómagyarban *Jeney* (Konstantin császárnál Γενάχ) — a baskíroknál *Yänäy*, továbbá a magyar *Gyarmat* (szintén nagyon sok helynévben), ómagyar *Gyurmot*, *Gyormot*, *Gyërmat* (Konstantin császárnál γερούμω) — a baskíroknál *Yurmatü*.²⁴

A következőkben azt akarom kimutatni, hogy a baskíroknál más ómagyar törzsnevek is vannak, mielőtt azonban ehhez fognék, hozzá kell szólni azokhoz az eredményekhez, amelyek LIGETI LAJOSnak az említett két törzsnévről szóló, legújabb kiadott értekezésében találhatók.²⁵ Ezt az értekezést nem az újabb irodalom időbeli sorrendje szerint tárgyalom, mivel a mondani-valóhoz közvetlenül kapcsolódik.

Hangsúlyozni akarom azt is, hogy újabban a baskír törzsnevek kutatásához egy rendkívül fontos forrás jelent meg egy baskír tudósnak, R. KUZEEV-nek a munkája.²⁶ KUZEEV műve lehetőséget nyújtott arra, hogy a baskíroknál újabb magyar törzsneveket keressek és hogy a talált egyezések alapján a magyar őstörténet fontos részleteit új megvilágításba helyezzem.

Először mondok egyet-mást arról a két törzsnévről, amelyről eddig beszéltünk.

Jegyezzük meg jól: elsősorban a baskír—magyar vonatkozásokról van szó. Az illető törzsnevek etimológiája fontos, idézett munkámban a törzsnevek magyarozatával sokat foglalkoztam, — LIGETI LAJOS említett értekezésének fő része is a két törzsnév etimológiáját tárgyalja, és az is világos, hogy ezeknek az etimológiáknak a kérdése a baskír—magyar viszony megítélése szempontjából sem közömbös, de most az előtérben ez a kérdés áll: egyezik-e valóban az a két baskír törzsnév a két magyar törzsnévvel.

13. Vizsgáljuk meg először a *Gyarmat* nevet. Mondottam, hogy az ómagyar alakok: *Gormot*, *Gurmot*, *Gërmat* és a baskír alak *Yurmatü*.²⁷ A szókezdő magyar *gy*-nek a baskírban *y* felel meg és a baskír *u* talán magyar *u* hangra megy vissza. A baskírban a magyar szóvégi magánhangzó meg-

²⁴ PAULER GYULA, A magyar nemzet története Szent Istvánig, Budapest 1900, 126. l.

²⁵ Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. LIGETI LAJOS és PAIS DEZSÓ közreműködésével szerkesztette BENKÓ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963. (Bárczi-émlék) = Nyelvtudományi Értekezések, 40, 230—239. l.

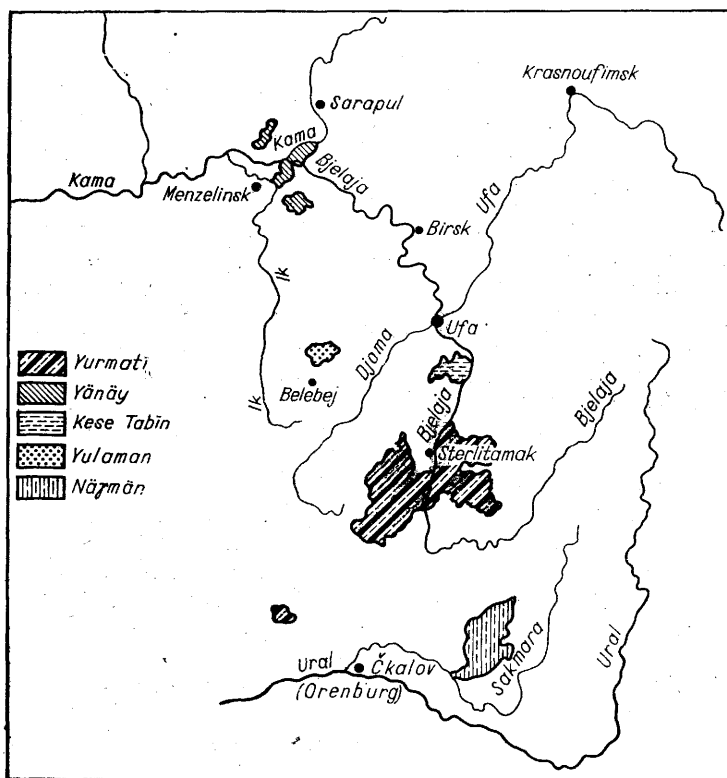
²⁶ Очерки исторической этнографии башкир I, Уфа 1957. Nagy érdeklődéssel várjuk e munkának a II. kötetét, amelyről az I. kötet 16. lapján ezt olvassuk: «Вторая часть работы будет посвящена детальному описанию родоплеменного состава и разработке вопросов поздних этапов этногенеза башкир.»

²⁷ R. KUZEEV: i. m. 50. l. RUDENKO adatai nem pontosak.

maradt, a magyarban — mint minden magas nyelvállású szóvégi magánhangzó — eltűnt.

A baskír nyelvtudománynak az utóbbi évtizedekben tett rendkívüli haladásával lehetőség nyílt, hogy a *Yurmati* névnek egy mellékalakját is megmagyarázzuk, amely ezelőtt negyven évvel nekem nagy fejtörést okozott. Ez a *Šurmati* névalak, amely a *Yurmati* mellékalakja.²⁸ Ennek az alaknak a magyarozatánál a következő két dolog veendő figyelembe. Először: baskír kollégám, T. M. GARIPOV szóbeli közlése alapján tudom, hogy a baskírok a *Yurmati* alakot használják. A *Šurmati* alak mellékalak. Másodszer: a Башкирская Диалектология — Говоры юго-востока Башкирии с. műben²⁹ N. Сн. ИСБУЛАТОВ Қизильский говор című dolgozatában (27. l.) azt találom, hogy a baskír nyelvjárásokban a szókezdő *y* váltakozik szókezdő *š*-sel. Így pl. a *yšiu* 'строгать' alak mellett van *šišiu* alak (magyar *gyalu*)³⁰, a *yeyäk* 'хворост' mellett van *šeyäk*, a *yäkäl* 'щиколотка' mellett van *šäkäl* alak.

14. Szintén elfogadható a magyar *Jenő* törzsnévnek a baskír *Yänäy*³¹ törzsnévvel való egyeztetése. LIGETI LAJOS (i. h. 238) kiemeli, hogy a szóvégi

²⁸ НМКial. 254, 309.

²⁹ Башкирский филиал Академии Наук СССР — Институт ист., яз. и лит. Уфа 1936.

³⁰ L. Acta Or. Hung. XVIII, 55.

³¹ КУЗЬЕВ: i. m. 57.

baskír *ey* korábbi magyar *ey* (< török *ey* < *ek*)-ből keletkezett, — ugyanúgy, mint ahogy az óstörök *eg*-ből a baskír *ey*.³²

15. A harmadik magyar törzsnév, amely a baskíroknál megvan, a *Nyék*. Ez meglehetősen valószínűtlenül hangzik: a *Nyék* törzsnév kétségtelenül magyar, illetőleg finnugor eredetű. Védőberendezkedést jelent. Tehát aligha ősi név, nem látszik jelentékeny törzsnek, — előfordulhat-e ez a név a baskír törzrendszerben? Úgy látom, hogy előfordul. Fontosnak tartom itt azt a tételt, amelyet LIGETI LAJOS is hangsúlyoz,³³ hogy a baskír—magyar kapcsolatok nem mennek vissza ősi időbe, hanem — legalábbis részben — a honfoglaláshoz közeleső korbá — véleményem szerint lényegében a tatárok betörése utáni századokba. Ezt mutatják a történeti feljegyzések is, amelyeket lejjebb rövideen tárgyalni fogok.

A *Nyék* törzsnév a magyarban számos helynévben megvan, Konstantin császárnál *Néκη* alakban szerepel, nyelvtörténeti problémát nem ad. (Legfeljebb vokalizmusáról lehetne egyet-mást mondani.)

Az a baskír név, amellyel a magyar *Nyék* nevet egyeztettem: *Näymän*, orosz formában *Наяман*.³⁴ Ez az *Ayü* altörzs egy nemzetségének neve, az *Üs(h)ärgän*, oroszul *Усепган* törzsből. Végzete az ismert *-men* képző (*türkmen*, *qaraman*); *Nékimen a baskírban szabályosan *Negimen-né lett és az *i* a középső szótagban, mint sok más szóban is, eltűnt.

16. A negyedik magyar eredetű baskír etnikai megnevezés a *Yulaman*, amely a Min törzs (baskírul *Meñle*) *Ilekäy Meñle*, oroszul *Илекей-Мин* egy altörzsének a neve.³⁵ Ez a magyar *Gyula* név megfelelője.

Ahogy a *Näymän* név, ez is a *-man* képzővel van ellátva. Ez aligha véletlen, a *-man* képzőt a baskír néprésznevekben csak néhány esetben látjuk. A *Törökmän* ágnevében mutatkozik (KUZEEV 55), azután a magyar eredetű *Näymän* és *Yulaman* nevekben, végül az arab eredetű *Äptelmän* (*Аптельман*) nemzetségnevében. Ez utóbbi iszlámkori, alighanem egykorú a két magyar névvel (KUZEEV, 55). Az *Abdal* népalakulat különösen Afganisztán táján és Anatóliában jelentős.^{35a} Az iszlámban gyökerező, arab nevű népalakulatok nem ritkák a törököknél.

Ismeretes, hogy a *Gyula* név a magyarban eredetileg fejedelmi cím. Arab és perzsa források szerint a *dž•la* egyike a magyarok két főfejedelmének (9. század); több, bolgár eredetű magyar fejedelem viseli Erdélyben ezt a nevet vagy talán címet. És ismeretes a *Dulo* = *Džula* nemzetségnevé a bolgár fejedelmi lajstromban. A 22. pontban még lényeges dolgokat fogok mondani róla.

17. Az ötödik magyar törzsnév, amely a baskíroknál is megvan, a *Kese*. Mint helynév (kb. 50 esetben fordul elő) a magyarban a következő alakokat mutatja: *Kesz*, *Keszi*, *Kesző*, *Keszü*. Ez mind a régi magyar *Keszü (1086) ~ *Keszey* (1171) ~ *Keszeyü* (1156) > *Kesző*, *Keszü*, *Keszü* (szabályos hangfejlődés alapján), *Keszi* (az *-i* kicsinyítő képzővel), *Kesz* (a kicsinyítő képző elhagyásával) megfelelője, Konstantin császárnál az írott alak *Κασή*.

A baskíroknál³⁶ van egy kettős név, a Tabin főtörzs egyik altörzsét úgy hívják, baskírul is, oroszul is, hogy *Kese Tabin*, — tizenegy nemzetségből

³² RÄSÄNEN, Lautg. 118.

³³ I. h. 238.

³⁴ KUZEEV: i. m. 49.

³⁵ KUZEEV: i. m. 57.

^{35a} JARRING, An Eastern Turki—English Dialect Dictionary: *a[b]l*; Türkçe Sözlük.

³⁶ KUZEEV: i. m. 52. RUDENKO (1955) egy aligha pontos *Kcu* alakot ad (55. 56).

áll. A *Kese* szó ebben a névben a magyar *Keszey* szóval azonos. Ahogy láttuk, egy magyar *Keszey* alaknak a baskírban *Kesey* felel meg és ebből származik a szóvégi *y* elmaradásával a *Kese* alak. A szóvégi *y* eltűnését látjuk a baskír *Gärä* törzsnévben is, amely oroszul *Гурей*,³⁷ s talán megemlíthetem a baskír *Kariy Kipsak* ~ orosz *Кары-Кыпсак* altörzsnévet is.³⁸ A baskír alak *e*-hangjai zártak: KUZ. *késè*, or. *kece*, RUD. *ksi* [*ksè*], — vö. MIRŽANOVA: Башк. Диал. 136—137.

18. Volt még a magyaroknak egy törzse, amelynek neve a baskíroknál, illetőleg a baskírokkal való összefüggésben megvan és ez a vezető törzsnek, a Magyaroknak a neve.

Ez a nép- és törzsnév két alakban van meg a magyarban: *magyar* és *megyer*. Az első alak többnyire az egész nép megjelölésére szolgál, a második a főtörzs megjelölésére, és ezt találjuk rendszeren a helynevekben is; az elsőnek az ősmagyar alakja *mogyeri*, a második Konstantin császárnál *Μεγέρι* (= *Megyeri*) alakban van feljegyezve. Ezek ugyanannak a névnek a variánsai.

Mindkét variánst megtaláljuk a régi Oroszországban. Egy sacki (*Шайк*) oklevélben (Rjazantól délkeletre; 1539) megvan a név mint népnév *možerjan* alakban, együtt a baskír népnévvel és a szomszédos területeken, a régi Kazáni, Szimbirszi, Penzai, Tambovi, Szaratovi kormányzóságokban számos *Mo(a)-žar*, *Možarka* stb. helynevet találunk.

A magyar őskor és a magyar nyelv fontos emléke a sacki adat,³⁹ a *možerjan* név. A következő összefüggésben fordul elő: tarchanok, baskírok, *možerjanok*. Kétségtelen tehát, hogy a *mogyeri* (~ *megyeri*) név ismeretes volt a baskíroknál.⁴⁰ A felsorolt népcsoportok Temnikovban laktak. Temnikov vagy 700 km-rel nyugatra van Magna Hungariától, de a *možerjanok* itt a baskírokkal kapcsolatban szerepelnek.

Még fontosabb a *Megyer* változat szerepe. Ez még ma is közismert népnév a Szovjetunióban, mégpedig *mišer*, *mišar* formában.

Ezt olvassuk a tatár nyelvjárások leírásában:^{40a} „[a tatár nyelvjárások második csoportja] a nyugati vagy misar-nyelvjárás (мишарский), annak a tatár lakosságnak a nyelvjárása, amely — csekély kivétellel — a tatár köztársaságon kívül lakik, — a Gor’kovi, Tambovi, Voronezsi, Rjazani, Penzai, Ul’janovi, Kujbisevi, Szaratovi, Orenburgi kerületekben, továbbá a Mordvin és Baskír Köztársaságban — azaz a misar-tatórok vagy mescserjások nyelvjárása (kb. 300 000 ember).” A miserekről nincsen megfelelő monográfiánk, de sokszor szó van róluk az irodalomban és sokszor merül fel — különösen a Szovjetunióban — az a vélemény, hogy ezek a magyarok utódai. Én is tárgyaltam a kérdést a HMKial-ban (324 kk.), de nem tudtam számot adni a *mišer*, *mišer*, *mišar*, *mižar* alakok hangtani fejlődéséről és ezért elválasztottam ezt a nevet a magyar népnévtől. Most úgy látom, hogy ezek az alakok teljesen szabályos megfelelői a *magyar* névnek. A fent említett *megyer* variánsból kell kiindulnunk: *mogyeri*-ből a baskírban *možeri* alak keletkezik, a *mogyeri*-ből pedig *mežeri*^{40b} és a *mežeri* alakból az *e—e > é—e > i—e > i—a* kipszak

³⁷ KUZEEV: i. m. 56.

³⁸ Уо. 51.

³⁹ HMKial. 308.

⁴⁰ A tarchant l.: HMKial. 259; ПАИС: МNy LIII, 65.

^{40a} N. A. BASKAKOV, Тюркские языки, 159. l.

^{40b} Ugyanúgy, mint a baskír nyelv arab elemeiben, l. DMITRIEV: Zap. Koll. Vost.

hangfejlődési tendencia⁴¹ következtében *miž(š)er* és *mišar*. Igazuk van tehát azoknak a kutatóknak, akik azt állították, hogy a *miser* név a magyar névré megy vissza. (Hogy azonban a névazonosság mögött milyen történeti folyamat van, az egészen más kérdés.)

Ennél a névnel azonban különleges esettel állunk szemben. *Näymän, Yulaman, Yurmatı, Yänäy, Kese* baskír néprézsnevek. A *mišer* a baskír törzrendszerben szintén előfordul: éppen a Yurmatı törzsben találunk egy altörzset *Mišär-Yurmatı*, oroszul *Мушар-Юрматы* néven. (Nemzetségei nincsenek.) Az azonban nem képzelhető, hogy a *mišer* név eredete általában erre a baskír altörzsrre volna visszavezetendő. *Mišer* helynevek és *miser*-tatár töredékek az Urál hegység vidékétől majdnem egészen Moszkva és az északi Don vidékéig itt is, ott is felbukkannak. Itt egyéb tényezők is vannak, egyéb körülmények, amelyeket én nem ismerek. (Az sem világos, hogy minden olyan név, amely a *možar* elemet tartalmazza, a baskíriai magyar törzsekkel volna összefüggésben.)

III

19. Ezekhez a névmagyarázatokhoz van néhány nem lényegtelen megjegyzésem, amellyel az előző pontok előadását nem akartam bonyolulttá tenni. Először is arról akarok beszélni, hogy hogy áll ma e nevek eredetének a kérdése.

Kezdjük a fent először tárgyalt *Gyarmat* névvel. Honnan származik ez a név? A HMKial-ban (49. l.) azt bizonyítottam, hogy van az ótörök törzsneveknek egy jelentéstani csoportja, amely a népnek vagy törzsnek erős, hatalmas, vitéz voltára vonatkozik. Ennek a tételnek az alapján a következő egyeztetést próbáltam bizonyítani:

magyar *gyermatu* ~ *gyormot* ~ *gyurmot* ~ *gyërmat* ~ *gyar̄mat*
 < török *yor-* 'elfáradni'⁴² + *-matı* ótörök gerundiumképző, eredetileg talán participium, tehát *yormatı* 'fáradhatatlan'.

Ehhez az egyeztetéshez az elmúlt negyven év alatt nem találtam erősítő adatokat s úgy látom, hogy — legalábbis ebben a formában — le kell mondani róla. Az első szótag magánhangzója talán nem is *o*-ra, hanem *a*-ra megy vissza, a török *yor-* 'elfáradni' alighanem RADLOFF tévedésén alapszik, és amit a *-matı* végzetről tudunk, nem erősíti meg azt a feltevésemet, hogy ez eredetileg participium-képző volna. LIGETI LAJOS aggodalmai magyarázatommal szemben helytálló és egyetértek megállapításával (234. l.): „Bármilyen legyen is a *Gyarmat* etimológiája, nagyon valószínű, hogy ezt a törökben kell keresnünk. A szókezdő (*gy* < *j*) vallomásán elindulva alapos okkal feltehetjük, hogy e név ugyanabból a csuvasos jellegű török nyelvből származik, mint a többi honfoglalás előtti *gy*-szókezdős török jövevényszavunk.”

Fel lehetne tenni, hogy a *yormatı* vagy *yarmatı* verbum finitum, de a jelentéstani vonatkozás nem világos.

20. A *Jenő* törzsnevet a HMKial-ban (261. l.) a következő módon magyaráztam:

magyar *Гевáχ* (Konst.) = *Jeney* > *Jeneü* > *Jenő*
 török: szag. *ina-* 'mondani, kívánni', *inan-* 'kívánni, akarni, hinni, bízni' stb., csag. stb. *inağ* 'miniszter, bizalmas'; első szótagbeli *i*-vel: oszm-tör.

⁴¹ Lásd következő értekezéseimet: „Zu den E-Lauten im Türkischen”, Helsinki 1964: *Studia Orientalia* XXVIII: 14 és „*Kereit, Kerey, Giray*”, UAJb. 36 (1964).

⁴² RADL., III, 421 (tévésen a *yor-* 'deuten' címszó alatt).

inan 'bizalom', *inan-* 'hinni', *inak* 'tanácsadó', *inanc* 'szavahihető, megbízható' (az ujurban méltóságnév is) SĀMĪ BEY; *inal* 'one in whom one trusts and confides, or to whom one looks up for protection; a chief, chieftain, king' РЕДН.; *innak* 'megbízható' (SDD); palatális vokalizmussal: MALOV, Pamj. (1951); QB *inid-* 'устремляться, сильно желать', tat. *intak* 'nagyon kívánni' RADL., tat. *inel-* 'kérni, könyörögni' BĀLINT; *inel* (vagy *inil*) a következő méltóságnévben: *inel qayan*, THOMSEN, Turcica 97–98 (l. fent: *inal*; *inal* ~ *inel*: szókezdő *y*-vel a Ĥudūd al-'ālam-ban, I. MINORSKY, Index B: *Yinal-Beg-Tegin*; RADLOFF—MALOV, Uig. Sprachdenkmäler 72. sz.: *Inik* (személynév), mely a magyar *Jenő*-nek hangtanilag pontosan megfelel.

A szókezdő *y*- szabályos, ezt LIGHTI is szépen bizonyítja. Arról nem is kell beszélni, hogy az ótörökben sok törzsnév van, amely méltóságnévre megy vissza („a miniszter törzse” → „a miniszter”; vö. különösen a besenyő törzseveket;^{42a} a magyar törzsnévek közül ilyen a *Tarján* 'a tarkán törzse' és *Gyula* 'Gyula fejedelem törzse'.

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a *Jenő* a magyar törzsrendszerben *Tarján* után áll, mely utóbbi szintén méltóságnév, s az is figyelemre méltó körülmény, hogy ez a két törzsnév mindjárt a főtörzs, a Megyer után áll.

21. A *Nyék* törzsnév finnugor eredetű. Eredetileg azt jelenti, hogy „határvédelmi berendezkedés”, „a határvédelem törzse”,⁴³ és Konstantin császár világosan megírja, hogy a Megyer előtt álló második törzs, a Kavar, elől megy a harcba.

A magyar *nyék* szónak a jelentése, sőt megléte is régebben kétséges volt. Ezek a kétségek az utóbbi időben csaknem teljesen eltűntek. Ehhez elsősorban PAŰ DEZSŐNEK a Magyar Nyelv 49. kötetében (1953), a 284–286. lapon közölt fejtegetései járultak hozzá (l. itt 46. l.). RÉDEI KÁROLY⁴⁴ finnugor alapon magyarázza a szót, a vogul *něj-* 'kötni' stb. szóval egyeztetni (vö. magyar *sövény*, a *szó-* igéből). L. még GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. (1963), 647.

22. A *Gyula* törzs (> baskír *Yulaman*) nem szerepel Konstantin császár 7, ill. 8 törzsneve közt. Én sem vettem fel ilyen nevű törzset a magyar törzsek sorába. Most nem lehet benne kétségünk, hogy volt egy ilyen ősmagyar törzs, de különleges helyzete volt a törzsrendszerben.

Gyula — a 9. századi arab tudósítás szerint⁴⁵ a magyarok két fő fejedelmének egyike, a tulajdonképpeni uralkodó. Konstantin császár a 10. században arról beszél, hogy a magyaroknak Árpádon kívül még két fejedelme volt (*τὸν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν*), akik bírói hivatást töltöttek be.

Ebben a században Erdélyben két hatalmas fejedelem jelenik meg, akiknek a neve, illetőleg címe Gyula volt. És ilyen nevű személyiségek a következő időben is fontos politikai szerepet játszottak. Gyula fejedelem népe alkotta a Gyula törzset. BALÁZS ÉVA Kolos megye kialakulása⁴⁶ c. értekezésében „Gyula törzsről” beszél, ami így nem egészen helyes. Ez a törzs egészen más alakulat, mint a hivatalos törzsrendszer, a Hét Magyar törzsei. Tulajdonképpen „Gyula népéről”, a csaknem önálló Gyula fejedelem népéről van szó.

^{42a} UJb. X (1930), 27. skk.

⁴³ HMKial, 241.

⁴⁴ Nytud. Ért. 40, 311. l.

⁴⁵ MHK 167.

⁴⁶ Budapest, 1939, 6. l.

A *Gyula* név megvan vagy 40 helynévben, mint a Hét Magyar törzseinek nevei, a *Nyék*, a *Megyer* stb. De a *Gyula* névnél olyan jelenségeket látunk, amelyek a Hét Magyar törzseinél rendszeren nem jelentkeznek. Elvileg rendkívül fontosak ebben a kérdésben PAIS DEZSÓ fejtegetései.⁴⁷ PAIS hangsúlyozza, hogy a magyar törzsnevek mint személynévek nem használatosak és ezen az alapon bizonyítja azt, hogy a *Nichu(u)* személynév (1165) nem a *Nyék* törzsnévvél, hanem a *nyék* 'sövény, kerítés, védelmi berendezkedés' köz-szóval függ össze.

Egészen másként van a dolog azoknál a neveknél, amelyek a *Gyulá*-ból alakultak. Ezek közül feltűnően nagy számmal vannak olyan nevek (minden adat Csánki művéből), mint *Gyulafalva* (I, 448, II, 487, III, 58), *Gyulatelke* (I, 208), *Gyulakut(a)* (I, 556, V, 498, 929), *Gyulamonostra* (I, 647), *Gyulaháza* (*Gyulafalva* I, 448, 515, 534), *Gyulavölgye* (I, 515). A Hét Magyar törzs neveinél ilyen neveket nem találunk. Itt, a *Gyula* névnél, a *Gyula* személynévről, illetőleg méltóságnévről van szó, a Gyula néperől és e nép települési helyeiről. A *Gyulafi* név előfordul már a 13. században; állandó birtoka később Gyula-Keszi (III, 151). A név képzős alakjai is előfordulnak helynevekben: *Gyulás* (V, 879), *Gyulaj* (III, 427, I, 515, vö. GYÖRFFY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Budapest 1963, I. 775), *Gyulád* (*Kis-Gyulád*: GYÖRFFY, i. m. 311). — Gyula helység volt Moldvában is.⁴⁸

A *Gyula* törzsnév különleges jellegéhez megjegyzem, hogy a fejedelem törzse a török népeknél a törzs-szövetségen kívül állhat. Sajnálatos, hogy a gyulák történetét nem ismerjük jobban — a fenti adatok mindenesetre elég világosan beszélnek.

Tudjuk, hogy a *Gyula* nevet a magyar régiségben *Jula* alakban is megtaláljuk.⁴⁹ Itt nem valami magyar hangfejlődéssel van dolgunk, a váltakozás magyarázata az, hogy a magyarországi bolgár-török nyelvben a név *Džula* alakban volt meg, a nem-bolgár nyelvjárásokban pedig *Jula* alakban.

A név megvan a dunai bolgároknál és a besenyőknél is. A bolgár fejedelmi lajstromban a régi fejedelmi nemzetség neve *Dulo*, ez *D'žula* alakra megy vissza, mint a *Dilom* 'kigyó [év]' szó *džilam*-ra.⁵⁰ Az erdélyi bolgár fejedelmek *Gyula* < *D'žula* neve nem választható el a bolgár fejedelmi nemzetség *Dulo*: *D'žula* nevéől.

A besenyő törzsnevek második alkotórésze méltóságnév.⁵¹ Ezek: *Čur*, *Jula*, *Bey*, *Bay*, *Tolmač*, *Kaban*, *Čoban*. Míg a magyar *Gyula* és a bolgár *Dulo* történeti összefüggése több mint valószínű, — azt hiszem, hogy a *Jula* besenyő törzsnév a magyar—bolgár *Gyula* névvel történetileg nem függ össze, de mind a három név ugyanarra a névadási szokásra megy vissza. E nevek végső fokon a török *yula* 'fáklya, fény' szóból származnak.⁵²

Feltűnő, hogy a baskír *Yulaman* a magyar *u* hangot megőrizte (vö. fent 40. l. a *Yurmati* törzsnév első szótagbeli magánhangzójának problémáit). Ez talán arra mutat, hogy a baskírok a nevet az *u > o* *o*) változás lezárása után

⁴⁷ MNy. XVIII, 100 és MNy. XLIX, 284 kk.

⁴⁸ SZABÓ KÁROLY kisebb tört. munkái. I—II. 154. l. — MELICH JÁNOS, A honfoglalás kori Magyarország, 39.

⁴⁹ CSÁNKI I, 647: 1313; II, 487: 1293; GYÖRFFY I, 311: 1285, 1290 körül, 1296, 1302, 1330; 1316, 1319, 1321: *Gyula* stb.

⁵⁰ V. BEŠEVLIJEV: Ztsch. für Slawistik I, 5; HMKial. 45, 296; OMELJAN PRITSKAK, Die bulg. Fürstenliste, 62—64.

⁵¹ L. értekezésemet Ung. Jb. X (1930), 27 kk.

⁵² PAIS DEZSÓ: MNy XXVII. (1931), 170.

vették át. Ha a név régi volna, *Yolaman*-nak kellene hangzania. Tehát ez is azt bizonyítja, hogy a magyar törzseknek a baskír népbe való beolvadása újabb időben történt. A 13. századi, mongol eredetű *Noyay* ágnévben sem látjuk az $o > u$ változást és az arab eredetű *Yunis* névben sincs $u > o$ (o) változás (KUZEEV, 50, 49). De DMITRIEV kivételes fejlődésről is beszél.^{52a}

23. A *Kesző* névről, az utolsó törzs nevérol, nincs mondanivalóm. A régi alak *Keszey* és ez eredetileg azt jelenti, hogy 'töredék, törzstöredék'.⁵³

IV

24. Most tekintsük át a baskírok és a magyarok viszonyáról szóló történeti adatokat.⁵⁴

a) Az első a régi magyar tradíció, mellyel GOMBOCZ részletesen foglalkozott.⁵⁵ Riccardus, aki a Julián utazásáról szóló jelentést írta, a következőket mondja: „Inventum fuit in Gestis Ungarorum christianorum, quod esset alia Hungaria maior, de qua septem duces cum populis suis⁵⁶ egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum . . .” Vö. a c. pontot.

b) Az arab és a perzsa geográfusok — köztük elsőrangú források — a 9. századtól fogva két Magyarországot ismernek. Az egyik Baskíriában van, a másik a Fekete tenger mellett, illetőleg — később — a Dunánál. Ők a magyarokat *modžgar*, *bašadžird*, *badžgird*, *bašqird*-nak nevezik.

c) Ottó, egy magyar dominikánus, a tizenharmadik század harmincas éveinek elején valahol Kelet-Európában az őshazából származó emberekkel találkozott, beszélt velük, — bizonyára magyarul, és néhány évvel később egy másik dominikánus, Julián meg is találta a pogány magyarok hazáját „Magna Hungaria”-ban, a volgai bolgárok közelében, hosszabb ideig tartózkodott is náluk és hozott róluk tudósításokat. Ezek a pogány magyarok az ő nyelvét jól megértették.

d) A 13. század első felében mongol és más források, éppúgy, mint a mohamedán források, a magyaroknak két országot ismerik, az egyik a volgai bolgárok közelében van, a másik a Dunánál. L. PERÉNYI JÓZSEF és LIGETI LAJOS fent ismertetett értekezéseit.

V

25. Magna Hungaria tehát valóban őshazája a magyarságnak és MUNKÁCSINAK az a régi feltevése,⁵⁷ hogy a baskíriai magyarok régi időben bolgár törzsekkel együtt vándoroltak a Volgához a Kaukázus vidékéről, nem tartatható fenn.

Ezek alapján a magyar őstörténet fővonásait most a következő módon képzelem.

^{52a} Граммат. башк. яз., 10. 1.

⁵³ HMKial. 268.

⁵⁴ L. dolgozatomat a „Beiträge zur historischen Geographie” c. műben (herausgeg. von HANS MŽIK, Leipzig und Wien 1929) 92 kk.; HMKial. 299.

⁵⁵ NyK XLVI (1923—1927), 1 kk.

⁵⁶ Magyarul *Hetü Moğyer*; ez egy olyan törökös név, mint a *Toquz Oguz*, *Üç Qurıqan* 'Kilenc Oguz, Három Kurikan' stb.

⁵⁷ GOMBOCZ: NyK XLVI, 28; HMKial. 299 kk. Fent: RÁSÁNEN és SZEREBRENNYIKOV véleménye.

1. A magyarok az ugor őshazából délre vonultak, az ugor őshazából nem is túlságosan messze fekvő Magna Hungariába.

2. Valószínűnek tartom, hogy az ősmagyar törzsek körülbelül azon a területen laktak, ahol ma emléküik baskír törzsnevekben megtalálható, tehát Baskíria nyugati részén. Ezeknek az emlékeknek a helyzete meglehetősen egységes (l. a mellékelt térképet, 41. l.), — ez több tekintetben figyelemre méltó tény. Még azt sem tartom véletlennek, hogy a Nyék, a határvédő törzs, a legveszedelmesebb határterületen van, azon a helyen, ahol a besenyők, majd az oguzok ellen kellett védeni az országot, az Urál folyó melletti határvidéken. Már LIGETI LAJOS ezt írta (pedig ő még csak két magyar eredetű baskír törzsnevet ismert): „Figyelmet érdemel a Jurmatí és Jenej törzsek periferiális, nyugati elhelyezkedése.” (238.) Természetesen nem lehetetlen az sem, hogy a magyarok egy része a Volgán innen lakott és Julián valóban nem lépte át a Volgát, ahogyan BROMBERG és PERÉNYI gondolja.

3. Magna Hungaria közvetlen szomszédságában volt a volgai bolgár birodalomnak; itt kezdődött a bolgárok nyelvi, illetőleg műveltségi hatása a magyarokra, az V. század körül, — amelynek azután a Don és Kaukázus vidékén volt a folytatása. Itt alakult ki a Hét Magyar törzs-szövetsége bolgár befolyás alatt, bolgár hatalmi szférában. Döntő ebben a kérdésben az a körülmény, hogy a magyar törzsneveken, amelyek török eredetűek, bolgár bélyegek vannak. Bolgár a *Gyarmat* szókezdő *gy*-je,⁵⁸ a *Jenő* és *Kesző ő*-je, a szóvégi *k > g > γ > w > u, ü* stb., — ez a változás itt történeti okokból nem lehet kipcsek.

4. Voltak idők, — mint erre már az előző pontban céloztam — amikor Magna Hungaria magyarjai a volgai bolgárok törzs-szövetségébe tartoztak. Erről történeti feljegyzésünk is van. Al-Balḥī és átdolgozói ezt írják: „[Magna Hungaria magyarjai] a bolgárok alattvalói.”⁵⁹ Rubruk szerint Baskíria egy időben a mohamedán volgai bolgárok alattvalója.⁶⁰

5. A baskírok és magyarok viszonyára vonatkozólag a következőket mondhatjuk.

A baskírok, akik a törökök kipcsek ágához tartoznak, később — valószínűleg a 9. század után — szivárogtak nyugat-szibériai hazájukból a Magna Hungariától keletre eső európai területekre, — tehát abban az időben, mikor a Hét Magyar már régen a Fekete-tenger, illetőleg — később — a Duna mellett lakott. Utalom az olvasót RÄSÄNEN, SZEREBRENNYIKOV és LIGETI fent ismertett véleményére.

Mikor olvadtak be a magyarok teljesen a baskírokba, mikor tűnt el a baskír nyelv Baskíriából? A 13. században még magyarul beszéltek Magna Hungariában, — meddig tartott ez az állapot a mongol korban? Néhány évtizedig? Néhány századig? Mikor tűnt el a magyarság többsége, meddig tartott az az állapot, hogy nagyobb vagy kisebb töredékek, néhány nemzetség, néhány család még beszélt magyarul? Talán egész a 17. századig? A kérdés eldöntésére semmi támaszpontunk nincsen.

6. Az a név, mellyel a baskírok magukat nevezik: *bāšqort*, ismeretlen eredetű.⁶¹ Ha ezt az alakot az orosz *башкуп* alakkal összevetjük, világos, hogy a baskír alak *t*-je csak képző lehet. A magyar *t* kicsinyítőképző ez, vagy pedig

⁵⁸ LIGETI LAJOS: i. h. 234, középen.

⁵⁹ HMKial. 302.

⁶⁰ XXI. fej. GYÖRFFY György, Napk. felf. 25. jegyz.

⁶¹ Magyarázatkísérletek: HMKial. 309.

a névnek ősi eleme, amelyet a magyarok kicsinyítőképzőnek éreztek. A nevet a magyarok a szóvégi *t* nélkül adták tovább nyugatra s így került az oroszba is.

A *bašdžird* stb. forma, amellyel mohamedán írók jelölik a magyarokat, a *bašgurt* és *modžeri* neveknek az összevegyülése.

7. Arra vonatkozólag, hogy Magna Hungariában török népelemek csatlakoztak-e a magyarsághoz, milyen számban, milyen elemek, — nincsenek adataink. A magyarság első törzse a kavarak, — törökök, de ezek később csatlakoztak, a magyarsághoz, valahol a dentümogyeri hazában. A második törzsnek, Nyéknek a neve az etnikai karakter kérdésében semmit sem mond; a vezértörzs, a Magyar, finnugor eredetű, kétségtelenül magyarul beszélt, de természetesen voltak török nemzetségei is; a *Kürt* (a törökben *kürt* hótorlaszt jelent és az ilyen nevek a török népnevek egy világosan kimutatható csoportját alkotják) + *Gyarmat* (minden valószínűség szerint szintén török név) töröknek látszik; *Tarján* és *Jenő* magas méltóságok törzsei, etnikai tekintetben ebből semmit sem lehet következtetni, bár a nevek török eredetűek; a két név valószínűleg török és biztosan török az utolsó törzsnek, a Keszőnek vagy Keszinek a neve is, amely egy török *kesek* 'töredék, néptöredék' szóból származik. Mutatis mutandis úgy kell elképzelnünk a dolgot, mint az Árpád-kor településtörténeti jelenségeit: a kunok csatlakozását (ezek egy egész nép voltak, tehát egy új nagy törzs), az alánokét (vagy jászokét — ez is nagyszámú nép volt, valószínű új törzs), a török-bolgárokét, a nyugati településeket és a jövevények csatlakozását; ezekhez jönnek még a honfoglalás előtt Magyarországon lakó szlávok és egyéb népek.

8. Hogy mikor hagyták el a magyarok Magna Hungariát, azt sem tudjuk. A 9. század harmincas éveiben már az Al-Duna mellett harcolnak. Valószínű azonban, hogy már évtizedekkel, esetleg egy egész évszázaddal azelőtt a doni területen, Dentü-Mogyerben voltak. LIGETINÉL azt olvassuk:⁶² „Kellő mérlegelés után . . . úgy gondolnám, hogy a nyugatra induló magyar törzsek elválása a keleten maradó töredékektől nem igen tehető korábbra, mint a 9. század első harmada.”

9. Magna Hungariából a magyarok Dentü-Mogyerbe, a Don mellé vonultak. Körülbelül biztosítva van a *Dentü-Mogyer* név értelme,⁶³ ugyanígy az oszét és perzsa jövevényszavak kérdése, a kazárokkal való szoros kapcsolatot, (Konstantinos Porphyrogenetos; legvalószínűbb MORAVCSIK GY. feltevése: 200 [kb. 150?] évig, l. Ung. Jb. X, 88); biztosítottnak látszanak a déli bolgár-török jövevényszavak, az *onogur* > *οὐγγου* név és az onogurok nyugat-kaukázusi őshazája, a magyar *nándor* 'bolgár' népnévnek az *onogundur* névből való eredete (ECKHART F. — MELICH J.: MNy. V, MARQUART: Ung. Jb. IV, 275); valószínű a Kubán-vidéki *Μουράγου* fejedelem nevének a *mogyeri* névvel való összefüggése.

VI

26. A baskíriai magyar őshaza ilyen módon szilárd pontnak látszik őstörténeti kutatásunkban, és félre kell tennünk több régi gondolatot és elméletet, melyeket én is képviseltem a HMKial. című munkámban.

Fentebb már említettem MUNKÁCSINAK a teóriáját, mely szerint a baskíriai magyarok a Kaukázusból vándoroltak fel a Volga mellé. Félreteendő

⁶² I. h. 238. l. LIGETI természetesen még nem az én fenti alapfeltevéseimből indul ki.

⁶³ MSFOu LXVII (1933), 290.

a magyarok nyugat-szibériai őshazájáról szóló elmélet is, melyet tudományosan WIKLUND alapozott meg. A magyarok az első évezred második felében nem jártak Ázsiában.

Azután: GOMBOCZnak nem kellett volna feladni a volgai-bolgár—magyar érintkezés elméletét. A déli bolgár—magyar érintkezések Dentü-Mogyerben, illetőleg a Kaukázus vidékén rendkívül fontosak, de az érintkezések Magna Hungáriában, a volgai-bolgár birodalom keretében kezdődtek és GOMBOCZ BTLw. című munkájában lényegében eltalálta az igazat.

Messze vezetne, ha itt tovább mennék és nem is volna sok értelme, hogy a régi irodalom minden részletét rendszeresen és kritikailag megvizsgáljam, hogy kimutassam, mi van ebben az irodalomban, ami az én nézeteimmel megegyezik és mi az, ami ellentmond nekik. Nagy vonásokban elmondtam a véleményemet és ezzel nagyjában a régi irodalommal szemben is állást foglaltam.

27. Felvetődik az a kérdés, vajon az a körülmény, hogy a baskíroknál a Hét Magyar kilenc törzsneve közül hat megvan, s ezekhez hetediknek hozzávehetjük a Gyula törzs nevét, feljogosít-e bennünket arra, hogy ilyen messzemenő következtetéseket vonjunk le, mint én tettem. Azt hiszem, igen. Itt van valamivel északabbra (csak valamivel északabbra) a finnugor, illetőleg az ugor őshaza. És közvetlen szomszédságban laknak a volgai bolgárok. Itt tehát egészen pozitív lehetősége van a bolgárok nyelvi és műveltségi befolyásának, egy bolgár-török jellegű törzs-szövetség kialakulásának, — idehelyezi a magyar hagyomány a magyarság őshazáját és itt találja Julián a 13. században a még magyarul beszélő magyar néptörödéket, itt van számos történeti forrás szerint egy másik Magyarország — és itt van meg a -- bolgár bélyegeket viselő — magyar törzsnevek többsége.⁶⁴

NÉMETH GYULA

⁶⁴ Vö. a 41. lapon levő térkép vázlatot, mely RUDENKO (1955, 49. l.) és KUZEEV (46. l.) térképei alapján készült. (A Kесе Tabin ág területe a Bjelajától keletre eső területre is átterjed. A Näymän nemzetségnél az Ayü ág területe van megadva.)